

Aynurə Əliyeva

(əvvəli ötən saylarımızda)

Həsən bəy Zərdabi qəzeti surət-də əmin idi ki, xalq heç bir zaman öz ləyaqətli oğul və qızlarını unutmur və xalqın səadətini uğruna sərf olunan əmək heç bir zaman hədəf gətirir.

Həsən bəy Zərdabi ilk növbədə xalq maarifi kimi ciddi bir problemin şərh olunmasında dövrünün qabaqcıl ziyalılardan istifadə etməli idi. Təsadüf deyil ki, o, yenə də qəzetin birinci ilində çıxan 8-ci nömrəsində Rusiyada, həmçinin Bakıda açılan təzə məktəblər, oxumaq istəyənlərin sayca çoxalması və təhsil alanların milliyətçə qeyri-müasənəbliyindən danışan məqaləsinin bir yerində yazırdı: "Ey müsəlmanlar, müvətdirmi ki, tamam dünya bizim qonşularımız ilə belə təhsil etməyə belə səy etsinlər ki, zindəganlıq cəngində düşməne fayiq gəlsinlər, amma bizlər: allahdan buyruq, ağzıma quyuq"- deyib duruq! Eymüsəlmanların millət təəccübü çəkən kəsləri! Bir açız gözünüzü, dünyaya tamaşa edin..."Qəzetdə bir xalqın başqa xalqlar arasında nüfuz və hörmət qazanması üçün elm və təhsilin həlledici əhəmiyyəti izah edilir. Maraqlıdır ki, qəzetin həmin nömrəsində yeni üsulu məktəb əleyhdarlarını rüsvay edən Nəcəf bəy Vəzirovun məqaləsi, Seyid Əzim Şirvaninin şeiri də çıxmışdır. Seyid Əzimin şeirində deyilirdi:

Bəs "Əkinçi" bizə münasibdir, Qiyməti yaxşı, mali-kasibdir. Bəs "Əkinçi" çəlalımızdı bizim, Həcəhi-xoşməqalımızdı bizim. Səy edin, ey gürühi-niksifat, Etməsin ta bizim "Əkinçi" vəfat...

Həsən bəy alovlu bir maarif-pərvər kimi Azərbaycan dilinə xor baxanlara, "mənim müsəlman savadım yoxdur"-deyə sadə xalq danışığı dilini məsxərəyə qoyanlara qarşı öz qınından çıxıb, qınıni bəyənəməyən ibarətlərlə əleyhinə ciddi mübarizə aparırdı. Doğma ana dilinə dərin məhəbbət bəsləyən və onun təmizliyini qoruyub müdafiə edən H. Zərdabixalqın başa düşəcəyi bir dildə, sadə ana dilində yazırdı. Beləliklə, "Əkinçi" qaldırıldığı bütün məsələlərə, o cümlədən xalq maarifi məsələlərinə geniş zəhmətkeş kütələrinmənafeyi baxımından yanaşmışdır. "Əkinçi" mövhumat və fanatizm hökmranlığı üzərində şimşək kimi parlardı, amma tez söndü. Lakin qəzetin səpdiyi maarif toxumları sonralar, XX əsrinin əvvəllərindən sürətlə çücürüb boy atdı. "Əkinçi"nin xəbərləri qəzetin xalq maarifi və s. sahələrindəki ənənələri öz mübarizələrində davam və inkişaf etdirdilər. Zərdabixalq sənəti, xalq yaradıcılığı, onun bədii, estetik, məfkurəvi əhəmiyyəti haqqında çox qiymətli fikirlər söyləmişdir. Müəyyən bir sistem təşkil edən bu fikirlərinə folklorşünaslığı elminin tarixində mühüm yeri və mövqeyi vardır.

Doğru sözün ulu qayəsi

Zərdabi bizim üçün kimdir?.. XIX əsrin böyük azərbaycanlısı. "Əkinçi" qəzetinin adı təsadüfi seçilməmişdi. Bu adın yalnız qəzetin aqrar istiqamətini müəyyənləşdirdiyini düşünmək sadələşdir.

lük olardı. "Əkinçi" sözünün altında böyük rəmzi mənə, geniş və əhatəli fəaliyyət proqramı gizləndi. Təkcə Azərbaycan kəndlisini daha yaxşı, daha səmərəli işləməyə öyrətmək yox, həm də onun ürəyinə, şüuruna maarif toxumu səpmək lazım idi. Təkcə "süddən yağ qayıрмаğı" öyrətmək yox, həm də bir millət kimi birləşə bilmək təcrübəsini aşılamaq lazım idi. Bir sözlə, maarif, mədəniyyət əkinçisi üçün ən böyük meydan şüurunu fanatizm, cəhəllət və laqeyidliyin əlaqələri basmış geniş kütlə idi. Zərdabi özü Azərbaycan mədəniyyəti tarixində belə bir Əkinçi oldu. Onun 1875-ci ildən başlayaraq səpdiyi maarif toxumları çüçürək "Kəş-

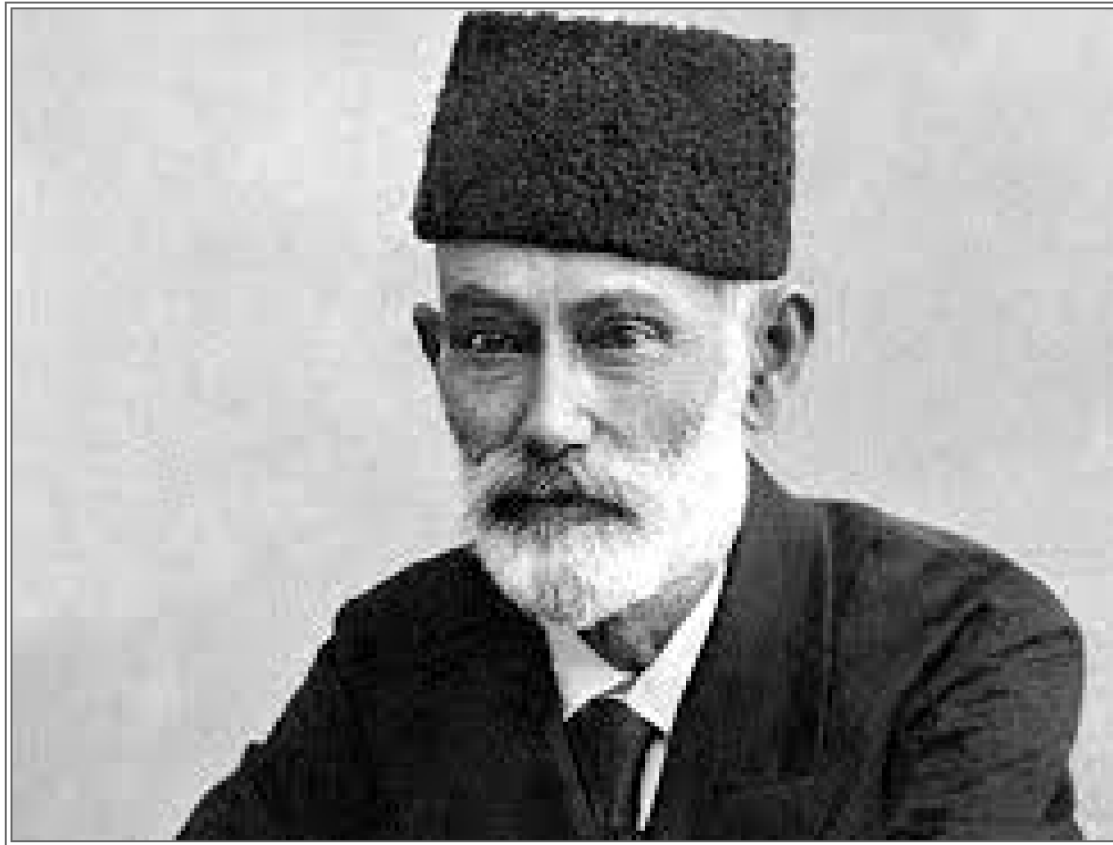
Azərbaycanda peşəkar teatrın bünövrəsini qoymaq, xeyriyyə cəmiyyətini açmaq Bakı Realni Məktəbində müəllimlik və maarifçiliyi inkişaf etdirmək, rus məktəbində əməkdaşlıq etmək və s. ilə məşğul olurdu. O, əməkçi xalqa, onun tərəqqisinə və mübarizəsinə xidmət edən, zülmə, haqsızlığa, rəzalətə qarşı və ümumiyyətlə, xalq cəhəllətdə saxlayan, onun inkişafına maneəçilik törədən hər bir şeyə qarşı mübarizə apararıq mətbuatın tərəfdarı idi. **XIX əsr Azərbaycan içtimai fikri, mətbuatı, ədəbiyyatı və dilinin, həmçinin təbiətşünaslıq elminin tarixini öyrənmək üçün "Əkinçi" çox böyük və mühüm bir mənbə idi. Qəzetin "Daxiliyyə", "Elm xə-**

biyyət, incəsənət, dil, pedaqogika, dərslük, tərcümə, kitab nəşri, kitabxana, məktəb və s. əsas yerlərdən birini tutur. Eyni zamanda kiçikyaşlı məktəb uşaqlarına dərslük əvəzinə "Leyli və Məcnun", "Min bir gecə", "Pişik və siçan" kimi əsərlərlə onların mütəllə dairəsinin məhdudlaşdırılması məzəmmət və tənqid edilirdi. Qəzet-pedaqoji meyllərin təbliği ilə yanaşı məktəb, təlim-tərbiyə məsələləri ətrafında mübahisə və müzakirələrindən də çəkinmirdi. H. Zərdabi 1876-cı ildə dərc etdiyi bir məqaləsində Bakıda klub açmaq, qıraət üçün kitab və qəzet gətirmək, Azərbaycan dilində elmi kitablar hazırlayıb çap etmək məqsədi ilə xüsusi bir cəmiyyət

Həzərən, şükr kim, bir şəxsi-aliqədr hümmətdən Qəzet bünəyadına Rusiyədə izn adlı dövlətdən Məlikzadə Həsən bəy arifi-dünya Zərdabi...

"Əkinçi"nin ilk nömrələrindən H. Zərdabi dad-fəryad edirdi ki, millət-i-islami qəflət yuxusundan oyatsın və ayılanlar da qeyrilərini qəflət yuxusundan ayılsınlar. Bu yol, bu qayə "Əkinçi"nin əsas amalı olmuşdur. "Əkinçi" Həsən bəy Zərdabinin ümidi, ən çox sevdiyi "övladı" idi. O, bu qəzeti uzun müddət yaşatmağa və orada ən vacib məqalələrini dərc etməyə ümid bəsləyirdi. Lakin irti-

Azərbaycan mətbuatının məşəli - Zərdabi

kül" ü və "Şərqi-rus" u yaratdı, qanlı-qadalı 1905-ci ildə xalq üçün "Həyat" a və "İrşad" a çevrildi. "Molla Nəsrəddin" i ərsəyə gətirdi. "Füyuzat" oldu. Böyük əkinçi-Zərdabi hələ öz sağlığında yorulmaz fəaliyyətinin ilk bəhrələrini gördü. Onun fikirlərinin davamçısı olan azyaşlı, lakin cəsur, iradəli maarifpərvərlər ordusunun bir zamanlar təbəşinə başladığı işi necə əzəmətlə davam etdirdiyinin şahidi oldu. Həsən bəy Zərdabibütün həyatı və əməlləri ilə sübut etdi ki, tək əldən də səs çıxar, tək bu əl xalqa doğru uzanmış olsun!

1875-ci ilin iyul ayının 22-də "Əkinçi" qəzeti nəşrə başladı. Təbiətşünas alim, yorulmaz maarif-pərvər Həsən bəy Zərdabihəmin qəzeti nəşr etməklə Azərbaycan demokratik mətbuatının bünövrəsini qoydu və "Əkinçi" Azərbaycan içtimai fikrinə canlanmasına təkan verdi. H. Zərdabi nəşr etdirdiyi qəzetin adını "Əkinçi" qoysa da, orada qabaqcıl mübarizə ideyaları təbliğ olunurdu. Azərbaycan xalqının ana dilində oxuması çox əlamətdar bir hadisə idi. "Əkinçi" də öz növbəsində ana dilinin saflığı, zənginləşməsi uğrunda mübarizə aparırdı. Zərdabi öz həyatı boyu, eləcə də qəzetin səhifələrindəki yazı ilə xalqa fayda verən işlərlə məşğul olmağı əsas vəzifə hesab edirdi,

bərləri", "Mətbuat", "Əkin və ziraət xəbərləri" və "Əfəli-əhli-dəhat" bölmələrində faktlara əsaslanan çox qiymətli yazılar dərc olunurdu. Həsən bəy müxtəlif rubrikalar altında verilən qəzet materiallarında özünün və əqidə dostlarının S.Ə.Şirvani, Əliməmməd Abdülzadə, Əhsənül Qəvaid, Məhbus Dərbəndi, Məmnun Əlgədarı, N.B.Vəzirov, Əsgər Gorani və başqalarının mübarizə fikir-

düzəldilməsi məsələsini irəli sürürdü. "Elmi xəbərlər" bölməsində dərc olunan yazılar, əsasən maarifləndirici məqsəd daşıyırdı. O zaman Bakıya gəlmiş bir fransız jurnalisti H. Zərdabi ilə söhbətində belə demişdi: "Doğrusuz siz əsl qəhrəmansınız! Bizim Fransada belə bir yoxsul qəzet üçün işləmək istəyən adam tapmaq olmazdı. Sizin qüvvətinizə heyran edərəm. Belə məlum olur

ca onun arzusunu ürəyində qoydu. Son dərəcə ağır məşəqqətlər üzündən 1877-ci il sentyabrın 29-da "Əkinçi" qəzeti öz nəşrini dayandırmağa məcbur oldu. Azərbaycan ədəbiyyatı və mətbuatının bütün qabaqcıl xadimləri "Əkinçi" qəzetinin bağlanması xeyli sonra da onun aktuallığını itirməyən demokratik-maarifçi ideyalarına yiyələnməyi və onları yaşadıb inkişaf etdirməyi özlərinə borc bildirdilər. Bunun ən parlaq nümunəsi məşhur "Molla Nəsrəddin" jurnalının və molla nəsrəddinçilərin "Əkinçi" qəzeti və həmin qəzetin əsas müəllifləri ilə ideya-varislik əlaqəsidir. Həsən bəy Zərdabi qəzetin bağlanması əfəsinə haray çəkərək "Əkinçi" işığının sönməkdə olduğunu bildirir və onun xilasını üçün xalqdan imdad diləyirdi. Bu Həsən bəyin "Əkinçi" qəzeti ilə bağlı son fəryadı idi.

Diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri qəzetin səhifələrində şöbələrin yerinin sabit və ardıcıl olması idi. "Əkinçi"nin nəşri boyu şöbələr aşağıdakı ardıcılıqla verilmişdir:

1. Daxiliyyə.
2. Əkin və ziraət xəbərləri (sonralar "Əfəli-əhli-dəhat").
3. Məktəb.
4. Elm xəbərləri.
5. Təzə xəbərlər.

Həsən bəy Məlikov hər zaman elmə, təhsilə xüsusi bağlılığı ilə hər zaman fərqlənmişdir. Bu məhəbbət ona göstərilən ətraf

1875-ci ilin iyul ayının 22-də "Əkinçi" qəzeti nəşrə başladı. Təbiətşünas alim, yorulmaz maarifpərvər Həsən bəy Zərdabi həmin qəzeti nəşr etməklə Azərbaycan demokratik mətbuatının bünövrəsini qoydu və "Əkinçi" Azərbaycanda içtimai fikrin canlanmasına təkan verdi

lərini yayır və məqsədinə nail olmaq üçün müxtəlif formalardan bacarıqla istifadə edirdi. Hər bir sahədən oxuculara bilik və məlumat verməyi, həmvətənlərində savad ehtiyatı yaratmağa səy göstərirdi. "Əkinçi" yə nəzər salarkən onun içtimai, iqtisadi, elmi, mədəni işi sırf əməli və maarifləndirici işlə bir yerdə paralel surətdə aparılmasının canlı şahidi olurdu. Qəzetin səhifələrində dərc olunan yazıların əksəriyyətində yeni tipli mədəniyyət yaradılması məsələləri - qədim ədə-

ki, siz öz xalqınızı çox istəyirsiniz. Zərdabi "Əkinçi" vasitəsilə Azərbaycan ellərinə maarif işığı saçacağı günləri düşünür və bu məqsədlə yorulmadan çalışırdı. Bununla bağlı suallara isə "at ölməyə otlar" deyər cavab verirdi. Qəzetin 1875-ci ilin 6-cı nömrəsində S.Ə.Şirvaninin imzasız dərc edilmiş bir qəzəlinə Həsən bəy Zərdabinin zəkali bir şəxs olaraq zəmanəsində meydana çıxması və xalqı bu zəlalətdən qurtarmağa çalışmasından bəhs edilirdi:

təzyiqlərə baxmayaraq, təhsilini davam etdirməkdə müsbət təsir göstərmişdir. Onun elmi əsərləri sırasında təbiət, təbiətşünaslıqla bağlı təbiət və harmoniyasını təcəssüm etdirən "Torpaq, su və hava", "Qan nə dövr bədəndə dövr edir?", "İnsanın bədəninə hissələri", "Xörək yemək, su içmək" və b. əsərləri öz zamanına görə təbiətşünaslıq elminə görə, xüsusilə Azərbaycan təbiətşünaslığına mühüm töhfə olmuşdur.

(ardı gələn sayımızda)